

Ліл. Боднарчук

Л. СИДОРЕНКО

друзі твоїх днів

I. Bodnarchuk

FRIENDS OF MY DAYS

SHORT STORIES

—————

— 1967 —

Winnipeg

Toronto

Іван Боднарчук

ДРУЗІ МОЇХ ДНІВ

НОВЕЛІ

— — — — —

— 1 9 6 7 —

Вінніпег

Торонто

*Нашим піонерам
у 100-річчя Канади
моє скромне слово
А в т о р*

З М І С Т

	Стор.
РЖАВІ КЛЮЧИКИ	7
НІЧНА БРИГАДА	17
ІХ ДВОЄ	23
БІЛЯ ЧУЖИХ ПРИЧАЛІВ	29
У МІСТІ КОНТРАСТІВ	37
ЗА ТЕНДІТНОЮ СТІНОЮ	42
ЧЕРЕЗ КЛАДКУ ДО ДЯДЬКА ПАВЛА	52
ІЗ ЗУСТРІЧІ НА ДАЛЕКИХ ДОРОГАХ	57
У НАДВЕЧІР'Я	62
МОЯ НАЙКРАЩА ЛЮБОВ	67
ІІ ОБРІЙ	90

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНИ

Обкладинка роботи мистця

П. Сидоренка

Тираж — 1000

Накладом автора

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Man.

РЖАВІ КЛЮЧИКИ

З навпрямців на битий шлях зійшло двоє: батько з сином — малим хлопчиною. Їх бачили здалека. Вийшли із станції, перейшли залізну дорогу й пустилися полями навпростець. Батько, видно, пам'ятав поперечну стежку, але вона тепер була зорана, і він завернув на дорогу. Тут звернули на себе увагу нетутешньою одяжею. Були у ватянках і зимових шапках, а батько ще й із клунком на плечах. Вутленьке хлоп'я, ніби підбите качатко, спираючись на милиці, ледве встигало за батьком. Шапка зсувалась на чоло, з чола лився піт.

— Чи далеко ще?

— Ні, вже недалеко, зразу за горбом.

— Чи впізнають нас?

— Тебе не впізнають, бо ти ще в мамі на руках був, як ми виїжджали з села, але мене впізнають, напевно впізнають.

— Що ж ви їм скажете?

— Що ж буду казати?..

Обабіч дороги стернища снували срібну пряжу осени, мигтіли в далині, мов шматки розбитого дзеркала від сонця. Вітрець дихав запахом коловатень, соняшники шелестіли сумовито зісокливим листям.

— Тату, а це що таке? Якісь тички з чорними кочілами?

— Та це соняшник, сину.

— А його можна їсти?

— Аjakже! З нього душать олій. Стидайся, хлопче! Почус хтось і буде сміятися. Скаже — такий великий та й... не знати, де ріс, що соняшника не бачив...

Хлопчину ще не одне цікавило, та не насмілювався питати в батька.

З-за горба довжелезною валкою виторочувались підводи. На драбинястих возах стоячки фірмани, перекликаючись веселими жартами, підспівували кожний своєї.

— Гей, молодику! Чи не підвіз бити нас у село? — по кептарі пізнав Юрко свого односельчанина.

Фірман байдуже хитнув головою.

— Сідайте, як хочете, але, як бачите, сидження не приготовив, від кукурудзи вертаюсь.

— Нічого, привикли. Та я б ішов, але цей хлопчина дуже підбився. Сідай, хлопче, скоріше будемо дома! — сказав батько, пісаджуючи хлопця на віз.

— А вам куди? Бачу, ви нетутешні.

— Та як ні. Ми свої, — посміхнувся до сина, — дорогу добре знаємо. Бачимо, багато дечого змінилося.

— Ви таки з нашого села будете?

— Ну, а як же? Ти не пізнаєш?

Фірман поважно покрутів головою.

— От тобі й на! Фамілію Петруща-ків знаєш?

— Знаю Маланку, що за Андрійчуковим.

— Ну, а це ж я її рідний брат, Юрко. Не чув?

— О, вже знаю. — Поклав батіг поруч себе, повернувся до Юри й допитливіше глянув йому в очі. — Ви давно з дому?

— Дев'ять років, сину. Був засуджений на десять, але дощукались, що помилково засудили й відпустили додому. Один рік як би на дорозі знайшов.

— Маєте в селі ще когось крім сестри?

— Нікого, голубчику. Родину свою: жінку й двох синів-близнюків там поховав. А це мізинок зостався. Це вже, ніби, сибіряк.

— Він що?.. Не говорить?..

— Не говорить? Чому не говорить. По-московському чеше. По-нашому тільки так, пошепки. Нічого, знаєш, дивного. Були такі обставини... кругом чужина, чужа мова. Рідною мовою тільки батькам звірявся. Ну й, як бачиш, виріс нікудишній. Плохий, положливий.

Мішає мови й соромиться говорити.
Привітайся, Миколко! Чого ж ти засо-
ромився? Це свій чоловік. Тут уже нам,
хлопче, нема чого боятись. Тут ми вже,
рахувати, вдома. Гей, гей, куди не по-
дивлюсь, усе таке рідне, близьке!

— Не наше воно тепер, дядьку.

— Ет, говори ти своєї, як не наше?

— Ну так, не чули? Відібрали в нас,
і тільки ще працею рук держимось при
цій землі.

— А я все думаю, на плечі не візь-
муть. У їхніх вона руках, а в наших сер-
цях. З рук вирвеш, а з серця то вже не
дуже.

На горбі зулинись.

— Ви поїдете аж до села?

— Ні, ми тут злізemo й підемо стеж-
кою поза городи. А ти, може, той...
Тобі нема чого боятися... Мої папери
вже десь тут, у сільраді. Там уже ждуть
на мене. Боятися тобі, кажу, нема чого.
Я розумію тебе, бо знаю чим все це пах-
не. Але це не те... Та де? Хто кому хо-
тів би кривду зробити? Будь спокійний!

Щоближче до хати, — на душі ставало важче. З-за горба в повній своїй величі й красі виринуло село. З-між дерев синім озерцем заблищала стіна, комин, біля комина біла верета голубів. Під погідним небом усе це тепер прозоре, близкуче. „Рідний перелаз нагадує рідню, тяжко буде його переступити”, — подумав Юра. — „Може підождати під селом аж смеркнеться. Ніччу закрадуся... Там чужі люди... Хоч би поглянути на рідне обійстя... напитися води з криниці, посидіти на рідному перелазі. Бився з думками. „Відібрали в людей землю, але чи й душу взяли?”

— Поки сонце не сковалось, підемо, синку, в село, підемо в саме центр, в сільраду. Хай бачать люди, нам нема чого соромитися, ми не злочинці. Хай інші червоніють за нас.

Миколка соромиться, просить:

— Тату, я лишу милиці тут, на цвинтарі, за муром у бур'яні. Врубаю собі ціпок, піду свободно й непомітно буде, що я кривий. Казали ви, що лишимо милиці в поїзді, повернемо в місто й куцимо тростяну палицю...

Але батько й чути не хоче.

— Дивися, хлопче, вітайся мені з людьми християнським словом: Слава Ісусу Христу! Біля церкви здійми шапку, перехрестися! Уникай отих слів „да, да, хаорошо”... тут цієї мови не люблять, гидують нею....

У нічну студінь в бараці підкидав батько трісочок у грубку та оповідав синові про далеку його батьківщину. В душі дитини вирізьбився образець, що світив йому там і грав. Тепер батько вдивлявся в це вутлен'яке обличчя й боявся, що воно тут скривиться й заплаче. „Відобрали в людей землю, чи взяли й душу?” — повторював Юрко.

Ішли. Ступали повільно, серединою дороги, ноги при землі волікли — дрібненько, мов спутані. Ішли, а сонце хилилось. Під ноги стелилась їм срібна тканина бабиного літа, а з-за огорожі голосіння: „Господарю Юрцуню! Чом не ведеш свою господиню?! Де залишив ти синочків своїх, близнюків, наших посівальників любих?! Чом подвір'ячко

своє минаєш, на рідне полечко не повертаєш, господарику наш чесний?!"

Ніс шапку в руках, кланявся громаді на всі сторони. А на голові ані волошинки. Повільно ступали нога за ногою, провожали їх діти. Прийшли мовчки аж під Мордкову хату, де була сільрада. Старі й діти оточили облупану хатчину.

Миколка сковався за шафу. Він соромився свого каліцтва. Його ровесники стрибають по огорожах, обсіли дерева, горобчиками з дерев заглядають у вікна сільради. А він прикутий до землі. Батько підійшов до столу.

— Підпишіть мені той папірець і відпустіть мене додому. Там мені сказали, що я засуджений був на десять років. Ale дощукались, що помилково засудили мене та й відпустили додому. Ніхто тепер цих помилок не хоче брати на себе. Це ж злочин, невинно людей судити! Чого ви підсміхаєтесь, товариш? У вас помилка ця — на папері червоним атраментом підчеркнене слово. Для нас вона — велика рана, підкresлена річками сліз і крові! Ану, Миколко, підай-

ди сюди! Підкоти штанку, покажи цьому товаришеві свою ногу, хай побачить цю помилку!

Миколка розплакався, не хоче вийти з-за шафи. Батько силою приволік його до стола. Відчепив протезу й поклав на стіл перед урядовцями. Вони дивились один на одного, мов картярі після програної. Один насвистував якусь мелодію, другий нервово затягався димом, а третього напав кінський сміх і він ховав обличчя в долоні.

— Я не прийшов судити вас. Родини моєї і так уже не повернете. Дайте мені право виговоритися.

Мовчанка. На стіні зозуля викукала п'яту. Миколки вже не було тут. Батько метнувся по хлопця і знайшов його біля огорожі заплаканого.

На дорозі зупинялися підводи, фірмани зіскакували з возів, підбігали до огорожі, у вікнах і дверях застрягли обличчя.

— Лишіть хлопця в спокої. Хлопець виходиться.

— Мене вже не так журиТЬ його нога, як... ПодивіТЬся на нього, він якийсь не свіЙ.

— Нічого дивного! Дитина в дорозі. Мінялись люди й краєвиди. А візьміть лише його за руку, під захід сонця поведіТЬ стежечкою понад став... на горбі за цвінтarem зустріньте схід сонця... пустіТЬ його між ровесників, дитина прийде до себе, як не та стане!..

— Не тільки одного вас ця помилка зачепила. Під рідним сонцем ми вигоїмось з цих ран...

— Тільки помилка залишиться помилкою — чорною плямою на їхньому обличчі! — гірким докором виrivались слова з грудей і падали в німі сіни.

Ровесники обстутили Миколку. Батько виніс іржаві ключики, Миколка вчепився руками за батькову шию.

На огорожі залишилась ватянка.

На зустріч їм вийшли сусіди. До ніг припадав собака Циган.

НІЧНА БРИГАДА

„Стид и срам на всю Европу
нам за нашу простоту
Тридцать лет лизали ж..у
И оказалось, что не ту.

Но народ не унывает
Смело смотрит он вперед.
Наша партия родная
Нам еще одну найдет.

(З сучасного фольклору в Україні)

На Красноармейській робітники пereбудовують бульвар. Почали десь із ночі. Як віддзенькає останній трамвай, померкли у вікнах вогні, і бульвар освітили ліхтарі, десь із завулку двома рядами в уніформі арештантів, з рискалями й ліхтарками на грудях, із підсвістом у такт кроку, вимаршувала ареш-

тантська бригада. Біля пам'ятників вождів зірвалось наспистування — втихи кроки. Якусь мить стояла тиша, а потім краялась ніч дзенькотом рискалів. Земля хрумтіла й дихала холодом. Копали. Докопувались до загратованих світанків. Крайчик неба проковтував зорі — багрянів. „Ой червоно сонце сходить, червоно й заходить!”... Бригада працювала. Квадратну площу оформила в трикутник. Пам'ятник Леніна залишила в центрі, Сталіна одягнула в мішок — вивозить кудись.

Сонце між дахами розіп'яло чорну парасоль — золотило дахи й тротуари. На хідники вийшли з завулків босі жінки, з мітлами в руках. Сірими стовпами в небо знялася курява. Біля пам'ятників зібралась юрба людей. Прохожі обертали голови, зникали, як перед громовицею. Їх турбував спокій робітників. Підсвистуючи кожний своєї, вони працювали з таким спокоєм, що здавалося на долонах у них трава росла, квіти цвіли.

Зійшлися покурити.

— Скільки бронзи витрачено на цього ідола!

— Скільки викривлено характерів!

— Притуплено сердець!

— Кажуть, що він, бестія, любив бабів.

— Яка ж там у нього любов могла бути? Скільки жертв на його душі, що чорна в нього була, мов комин навиворіть.

— Увага! — умовкли. Дзенькнули рискалі, продовжувалось насвистування. Насвистування спліталось у мелодіях і ритмах.

Прохожі формувались у довгі-довгі — безконечні колони. Стари й малі, чоловіки, жінки й діти. Стари з викривленими обличчями, з притаєним болем у душі, дівчата посивілі, діти малі — постарілі, босі й напіvnагі. Матері несли дітей на руках, при відкритих грудях. Колони проводило ніби голосіння, ніби спів. Ішли кудись на далеке безхресне кладовище. Замість хрестів несли в серцях терпіння.

— У мене матінка голодною смертю у тридцять третьому...

— А по моєму батькові слід десь у лісах Сибіру пропав...

— Мого братіка кулями до стіни прішили...

— А в мене сестру... а в мене рідну... — і так без кінця. Будуть пісні. В жодного народу таких не буде!

На зустріч їм знімаються в небо кістяні скелі — білі, мов з цукру. Сіріоть посолені безхресні поля. І чути далекі дзвонини.

Біля робітників зупинилась якась жінка. Хотіла щось сказати, закашляла:

— Що зробите, любенькі, з цим ідолом?

— Не ваше та й не наше діло, бабо!

— Не наше, кажете. А воно ж перед моїми вікнами, не так? Від зір до зір, було, дивиться це страхіття нам у вікна. Подумати тільки — цілих двадцять років. Закладали ми вікна подушками, збожеволіти можна було! А ви кажете... То ж небіжчик із світу марно пішов через цю потвору. А син! Син спротивився з перших днів — з тихим яром побратав-

ся. Чули? Кулеметним вогнем засвічував світанки.

Трибуну на площі сірими платочками обтулило гайвороння. На дахах, на ринвах воркотали голуби. В казані кипіла смола, чорним зигзагом просверлювала небо. І знов десь тут ця баба взялася. Прийшла з відром і п'ятірнею діток. Діти босі, перелякані, бігли за бабою. Заплачаних привела до пам'ятника вождя. Виляштувала їх рядком.

— Ану, плюйте на нього! — Діти перелякано дивились на бабу. — Чого дивитесь на мене? Плюйте, кажу! Випльвуйте із себе оту їдь, що отрутою оселилася в ваших душах! — Кричала. Меншенькі ховались за старших. Найменше розплакалось. Старшеньке зацитькувало: — Не плач, роби те, що баба каже! — Діти нахилялися до статуї і спльовували, а баба кричала: — Випльвуйте із себе оту нечисть! Випльвуйте, бо тяжко каратиме нас Господь! Ходитимете сліпцями по Божому світі й світу Божого вам не бачити, і ніде вам пристановища не буде, бо не здібні будете чинити добро,

тільки зло! І прокльони впадуть на вас,
і не буде у вас нащадків, буде тільки
один великий гріх на нашому роді! ..”

Воркотання голубів зливалось із кря-
канням ворон над дахами.

З урочистим спокоєм арештанти вкла-
дали свіжі травники, насаджували квіти,
підспівуючи. А колони за колонами по-
сувались, без кінця й краю йшли. І зда-
валось, що це не люди, а мерці з-за мо-
гил, що висотували з землі нечувані до-
сі пісні, а за піснями нові колони — мо-
лоді й дзвінкі, десь здалека-здалека
йдуть!

ІХ ДВОЄ

Гей, а хто ти, цензоре, що обриваєш мені розмову з рідними? Я тебе не чіпаю, говорю про свої родинні справи, чисто людські й святі. А тобі страшно? Ніхто серця тобі не виколов, ніхто не боронить тобі любити своїх, не забороняй же іншим! Бо як ще й цього листа... то я вже не знаю...

Такою допискою Микола кінчає свого листа. ще раз перечитує, а тоді вкладає в конверт. Підносить конверт до уст, а серце щемить, бо він уявляє собі, що обціловує дружину, діток своїх. Тих діток, що немає їх у нього. Так, але могли бути. І ці ненароджені діти, хлопчики й дівчатка, з'являються йому у снах. Приводжають його на працю, сідають з ним

до вечері. Кароокі хлопчики, біляві дівчатка просяться до батька на руки... Дитячі погляди розвиднюють ніч. Після такої ночі у нього свіжі пісні. Двадцять років жити ними і без них — насолоджуватись самим обціловуванням конвертів!

Лист із марками на столі. Микола проходжується довкола столу. В хатню тишу падає шепіт:

— Гей, цензоре, слухай! У тебе є жінка й діти. Ти не чуєш голосу ненароджених дітей. А уяви собі — одного дня приходиш і не застасиш їх у дома. Ждеш день, два, тиждень, рік, а їх як нема, так і нема. Ти сидітимеш біля столу, спершишся на ліктях, вдивляючись ув обличчя дружини, що на портреті; поговориш, поплачеш, поспіваєш, а вона й оком не моргне. Вийдеш на вулицю, зустрічатимеш сотки різних жінок — своєї не знайдеш. Вернешся в порожню хату, мов у труну, — тебе давитиме мертвеччина. Станеш біля дзеркала, говоритимеш сам і з собою й голосу свого не почуєш. Будеш сміятися сам із себе й облизуватимеш солоні слізози з губів. Випадатиме тобі во-

лосся, губитимеш зуби, кликатимеш на свідка старість, а ця старість буде приголублюватись до твого обличчя, і ти за роками, що втікають, не пізнаєш себе. Що тоді? Чи переконує це тебе? Ні, От страшний ти! Де ти виростав? З яких грудей ти ссав молоко? Хто твоя мама, що привела тебе на світ поганити його? Де ті вчені, що могли б витягти із твоїх грудей камінь-серце і вкласти в них людяне? Коли б у тебе совість, — ти після прочитання цього шукав би шнурка. Знай, що я від цього не вмираю — живу, вірю, молюся й співаю. Мої пісні приб'ються до тебе. Я вірю у кращий світ. Він уже не за горами. Заговорять люди з Богом у душі, усякій погані буде кінець. Прийдуть світлі дні, а тоді... і тоді народяться діти мої. Вони прийдуть на світ спраглі життя й візьмуть тебе за полі!... — Голос його посилюється й переходить у пісню.

До цих пісень за стіною прислухається незнайома йому людина. Вони живуть під одним дахом, кімнати їхні з окремими входами: їх розділяє тендітна

стіна. Ця людина прибилась сюди тою ж дорогою, що й він: скопили її німці в облаві біля церкви й вивезли на примусові роботи. А її хлопця Петра перед тим також вивезли москалі у далекі землі. По ньому залишилась у неї пісня. Якось раз затягла вона:

„Повій вітре, ой та вітерочку з глибокого яру”.

А з-за стіни наче відгомін:

„Ой рад би я та і повівати, дуже яр глибокий,

Ой рад би я та і прибувати, дуже край далекий”...

Хто ж це там — думала, підслухаючи його пісень. Ці пісні втасмничували її в існування близької людини за стіною.

— Як це так? Петро мій десь там ходить за плугом на цілинних землях, а пісня його тут... Така жива, жива, далека й тепла! Ця пісня вела її десь у підвечірки на стежку між скошеної трави, де обірвались були їй коралі.

На праці в Миколи тутешня „подруга” стоїть у кутку третьою від вікна —

мовчазна й холодна. Прийде він уранці, натисне на гудзик, озветься вона свистом і цокотінням. День за днем вистукує вона Миколі хвилини, числить роки. Бере його за кожний волосок, висотує з нього рештки молодості й за це вкладає в його кишеню центи.

— Ой, та й холодна ж ти, холодна! Скільки я не переспівав тобі пісень, а ти однакова. Ані однієї не перейняла. Тільки клепчеши у мої вуха: „Мовчи, мов-чи, мов-чи, мов-чи!” А як мені мовчати?! Ти ще не знаєш нашого роду. Ти мене не переклепчеши, не оглушиш, нічим не затупиш! У твоєму звучанні я вже чую свою пісню. — Не здавався Микола своїй машині. Не здався й тоді, коли йому обірвала пальці. У вільні дні від праці проходжувався з забинтованою рукою повз мури советської амбасади. Ходив підспівуючи. А дружина писала: „Пісні твої прибиваються під моє причільне вікно й листочками прилипають до жовтих одвірків. Я тоді бачу у вікні твоє обличчя, твої очі ясні...”

Людина за стіною прислужалась до його пісень, переймала їх, і зживалася з

ними. Уява про нього — незнайому людину, працювала.

Сьогодні вона причаїлась біля вікна, наважилася підглянути людину, як виходитиме на працю. Відхилила жовту фіранку, підливала вазони у вікні. Людина з перев'язаною рукою підійшла до хвіртки. На хвіртці обернувся, ще раз глянув на хату. І тут зустрілисъ вони своїми поглядами. Розговорились, але вона не такого собі уявляла за стіною. І завжди допитувалась: „Ну, а як той ваш колега, що з вами живе? Той словей, що так часто своїм чарівним співом присипляє мене й будить?” Микола тільки підсміхався. Щоранку вона бачила його з вікна на горбі, як проводжало його сонце за холодну скелю. Кріпилась його піснею.

БІЛЯ ЧУЖИХ ПРИЧАЛІВ

Коли почуєш, як в тиші нічній
Залізним шляхом стугонять вагони,
А в них гуде, шумить, пищить, мов рій,
Дитячий плач, жіночі скорбні стони...

Іван Франко.

Дуже любили діти ці прогуллянки з батьками. Батько на все, що цікавило дітей, умів дати відповідь. До того так цікаво оповідав, що здавалося, він багато більше знав, ніж дано людині знати. Але сьогодні хоч і була прогуллянка в пляні, батько кудись ширяв думками, був якийсь нетутешній. Почалося це з ранньої пісні пташки. Деесь із огорожі на огорожу, та й на кущ калини сіла під Франкове вікно весну наспівувати.

— Он яка ти, пташко-бідашко! Знайшла кому співати!

— Ану, яка вона, батеньку? — Метнулися діти до вікна, а вона вмовкла, під листочек заховалась. Мабуть засо-

ромилась, що не така гарна, як гарно співає. Розсміялися діти.

— Заховаймося і ми, то вона знову почне! — Франко нагнувся з дітьми. Діти поховались, підслухували. Пташка обскубнулась, розглянулася і знову розспівалася. Аж повиходили всі з хати. Стояли позолочені соняшним ранком біля огорожі, виряджені як на прогулку. Рясним щебетом наливався пахучий гогордець.

— Лети з нами пташко, будеш приспівати нам у дорозі! — Діти пустились наввипередки лугом, оглядалися за матір'ю. Мати нагадувала дітям, що треба буде в церкву повернути, а батько? Батько десь лишився, відстав.

Ішов із торбою й топірцем у руках. Чи не з тим, що подарували йому гуцули в Криворівні, як на верхи виходив. Казали: „Беріть топірець, підпирайтесь та й за нас не забувайте!” О, скільки в них було віри в цей довбушівський топірець!

Щось теплое, людяне захлипало в душі Франка, і йому так дуже захотілося

поділитись з людьми. Перетравити у своїй душі, нагріти й помножити людям. Крізь благородні душі Бог посилає людям свою манну з неба. Перехресні стежки обсotували душу, вели кудись далеко за місто, за співом жайворонка. Ниви хвилювали зеленню, стежки пахли хлібом. У жайворонковій пісні, у співах комашок вчувалась пісня сівача. І Франкові захотілося співати. Щось божественне напрошувалося в душу. Це могла бути пісня. Лірична пісня вільного сівача на власній ниві, з надією на кращий врожай і приплодок худібки. Це міг бути твір, якого ми від Франка ждали. Твір без бунту душі. Коли ж бо раптом щось тривожне прозвучало в повітрі. Обірвалась пісня з болю, зойком упала впоперек стежки на спориш. Десь іздалека, наче з-під землі, з-за мурів, пробивались людські голосіння. Франко якусь мить прислухався до них, зупинивши свій погляд на пісковатій стежці між травами. Голоси — ридання посилювалось. Завернув із стежки й навпростець травами пустив-

ся навмання за здушеними голосами, що вимотувались десь біля залізничної станції. Сонце насувалось. Орачі випрягали коней й верхи гналися за зойком, що вимотувався з-поміж червоних вагонів. Франко звихрений біг мостом. Зупинився. Дивився вниз на ржаві дахи. У завулку між хатами переодягали селян. Частували їх горілкою, здіймали з них сердаки, цятковані кептари в заміну за лахміття. Переодягнених відправляли до поїзду. Селяни в чужій одежі вбігали в вагони, ховаючи в долоні свої обличчя.

На станції поїзд випчихував пару в небо. Небо блідло, спираючись на чорні мури суду. Біля вагонів збирався народ. Юрба плакала, лаялась, — співи й голосіння дисонансом відбивались від вагонів і падали на ржаві дахи. Матері кидали немовлят у відчинені вікна вагонів. Натовп прошивали жандарми. Одних тручали до вагонів, а інших відрывали й, мов поліна, кидали на брук. Голосіння змагалися. Мужики хапались за шпиці, кидалися під колеса.

— Бери нас, або переїдь нас! — А як поїзд рушив, то плач тих, що від'їжджа-ли, і тих, що залишилися, нагадував шум прорваної греблі. Голови й руки вистромлювались з вікон, як вивернені догори корінням верби, що пливли в крутих берегах за каламутною хвилею ріки.

— Гей, куди ж ви? Куди із своєї землі?! Хто доглядатиме ваші ниви? Куди везете свої пісні-голосіння? Кому? Кому вони потрібні? За вашими піснями полетять наші весни, без вас тут вічна туга-зима!...

Якась жінка подала Франкові на руки дитину і щезла в натовпі. Дитинча кріпко рученятами держалось Франкової шиї. Франка бачили, як проходжувався з чужою дитиною на руках. Потіди під'їжджаючи, сичали втомлено, осотуючись парою. Чоломкались вагони повні стогону, голосіння та співу.

Франка оточили селяни. Оточили з пилами й сокирами.

— А ми ось і залишилися. Не прийняли нас, не стало вже місця для нас, замала земля. — Мати немовляти по-

вернулася переодягнена в чуже лахміття, з підтятими косами. Простягла руки до дитини, але немовля не пізнато матері й відвернулося, кліщами вчепилося за шию Франка.

— Переночусмо тут під берегом. Будемо ждати своєї черги, хоч би й до зими. Нам уже нема куди вертатися. Пороги наші зірвані... Обійття зорані... На хатах сидять жиди. Наше вже десь там, попереду. Ми не пропадемо. Нема таких тягарів у світі, щоб ми їх не подолали. Підемо туди, де вже жодна сила не пройде. Нам аби земля й воля! Ми на камені виростимо хліб. Стане нам і голодних нагодуємо. Ви — кажуть — стоїте за народ, звернулись до Франка, дайте ж нам своє слово на дорогу. Ми заховасмо його в пазуху, понесемо його в чужі світи. Воно говоритиме за нас хто ми! Скажіть світові за нас, хто ми, бо ми без'язикі. Ми ось із сокирами, пилами, і твердими мозолями на руках... Ми дроворуби, каменярі, ми хлібороби, сини святої землі, ми ніколи не зневажимо її. Дайте нам своє слово. Одне ва-

ше слівце зогріє нас, згуртує, поведе!...

— Стояли переодягнені в чужу одежду, гей би на сцені. Від іхнього погляду одежа ця ставала ще чужішою. І вже відомо було, що тепер їх — верховинських синів — повезуть десь у якусь пропасть, у пустелю, де ще нічия нога не ступила, де ще ніхто зеренця не добув. І там висотуватимуть із них силу, й душу, й любов, і тугу за свою землею; заберуть у них дітей і мову й віру, і візьмуть їх під ноги, на погній для своїх квітників. Вони знали це. Але вони не боялися цього; тут уже їх обдирали — діти їх пам'ятали важку панцину. Рід Наливайків не переведеться.

— Десь там, упоперек наших доріг, стануть скелі, і ми, Іване наш, будемо твоїми каменярами. Де будемо ми, там і ти будеш з нами!"

Виповзала їм з-під ніг рідна земля, зелені ниви килимами стелили їм дорогу, благословляли їх в дорогу церкви похилими хрестами, а жайворонки на своїх крильцях несли за ними співучі весни. Діти плакали, матері їх співом

присипляли, дівчата на дримбах грали, а хлопці на сопілках. Дорослі поздіймали шапки, тримали їх на грудях, як у церкві, бо земля втікала, утікала й шмагала їм у вікна придорожніми хрестами.

„Ще є десь далеко за морем незалюднена земля, що жде рук, розуміння, тепла душі. Чи прокладуть там наші свою борозну?” — За стогоном рейок посилив у далечінъ Франко свої думи.

Діти з матір’ю повернулися з прогулянки й застали батька на порозі з насупленими бровами в важкій задумі.

— А ось і батько! А ми вже й Богу помолились! — Підійшли. Обступили батька на порозі; відчували, — він тепер холодний, чужий, не їхній. Щось важке взяло його за душу й повело кудись далеко, далеко.

У МІСТІ КОНТРАСТІВ

О, скільки тут щедрости від сонця й землі! Дзвонить сонце у zenіті. Земля квітує й пахне. Повівають запашні вітри, а над усім — солов'їний спів. Чудово тут, рай на землі, коли б тільки біда не принесла була цього Артема. Я приїхав сюди лікуватися. Якийсь хрипіт учепився моїх легенів. Лікарі порадили мені покинути школу і — якомога подалі від дітей, у теплий край на відпочинок податись. Жаль стало дітей. Згадалось у дорозі: помолимось, бувало, посідають діти рядочками на лавках, у клясі тихо, і тільки свист моїх легенів нагадував там скрипіт далекого вона. Якось винувато вони схиляли голів-

ки на лавки. Образ цей жовтим листком прилип до душі й нісся зі мною, як докір сумління, що захотілось забути їх і десь між чужими в спокої, хоч і з половиною легенів, доживати віку. А тут Артем — наче ціле своє життя для того й посвятив, щоб знайти мене.

Багато в житті зустрічається людей. Одні доповнюють ваш благородний світ, інші зневажають. За гарною людиною, кажуть, із свічкою шукати! Я зустрів Артема у свіtlі багатьох свічок, у таверні. Скільки тут використано хисту, щоб цей затишок зробити принадним! У свіtlі свічок, мов риби в каламутній воді, плигають голобокі дівчата: білими гребінчиками зубів чешуть кудлату ніч.

— Слухайно! До кого ти кленци шкіриш, — зупиняє одну Артем. — Чи знаєш ти, що я господарський син? Дівчина робить над його головою жест, благословення. Артем відхрещується: „Щезай відьмо з моїх очей!” Христиться і спльовує; а тоді до мене: „От погань! І як Ти ще, Господи, милуєш таке

на світі! Розглянувся по стінах, розгублено святого образа шукав. Дарма!

— Випиймо, щоб Господь оцю погань та змів з лиця землі... Не п'єте, кажете, а чого ви тут? Видно, що ще з бідою не зджутились. Я також не пив. А тепер, — підносить чарку, — приймаю це, як краплі на сон, як ліки на зранену душу... Давно бо вже сон не покинув.

Хильнув одну, другу й третю, а тоді відкинув чарку, витер уста й до мене: — Я не тутешній, приїхав сюди, щоб десь тут загубитись. — Задумався. — Почав з мозоля, доробився майна, а життя нема! Я дітей утратив!

Він при цьому загикнувся якимсь словом і розплачливо викрикнув під темний прилавок: — Чуєте, що кажу, чи не чуєте? Я втратив дітей! Це легко сказати! Але за кожним одним відпадала частина моого серця. Розпалося серце на шматки, що й не позбираєш. Отак, кажу вам, щоб по такій правді я світа бачив, як хто зазнав колинебудь найбільшого горя, то тут, у заморському світі... Два

сини й одна дочка, як у тій казці. Сини пропали, як грудка землі в океані, а дочка, краще, щоб була не вродилася, вийшла за чорного. Гей, гей за чорного, щоб очорнити мій рід і затемнити мій світ! Небіжка, дай їй Боже царство небесне, не витримала, зійшла з розуму. Цілих два роки сиділа отак, спершись ліктями на стіл, удивляючись в образ Пречистої Діви — скrapувалась, мов свічка. Чистою слізовою лямпадку наповняла. Бувало, ввійду в хату, у хаті нас тільки двоє, хата простора, кинеш слово, на троє розколеться об дзвінкі стіни. Прислухаєшся, якось несамовито дзвонять стіни, несамовито дивні звучання у вікнах, ніби не двоє нас, а п'ятеро тут, ніби відгомін запроторених дітей... Кажу, не плач, щоб люди нас не почули. Над колискою наших рідних дітей пісень ми не співали, не було в нас на це часу. Ми „гроши робили”. Отож доробились! Тепер усе обернулось проти нас. Церква проти нас, громада проти нас, ідуть листи з України — ѿтакож проти нас! І вітер, і сонце, і дощ

— усе проти нас, сипле нам піском у вічі, щоб загладити нас, змити з лиця землі. Ніхто тобі руки не подасть, не пристане з тобою слово поділити. Забиті ми тут дошками. Збирайся, кажу, все одно хоч камінь до шиї вчепити, або з чорними пристати. Десь кажуть — найвищий суд розглядає справу шлюбів чорних з білими. Як мені добитись до нього? Бо споганіє цей світ, споганіє. Померкне його краса, як підуть народи у цю суміш.

Рожевіють водограї, низенькі кам'я, ні будиночки ховаються в квіти. Шиплять розпеченні за день тротуари. Надвечір'я пряде рожевий кужіль у живі пелюстки. Ідемо стежкою понад озером. Нас супроводжує щебетання пташок, квіти парфумую заносять. Чудово тут, якби не цей Артем. Я з живим букетом квітів у руці вертаюся до своїх діток, вертаюся якнайшвидше, щоб не розхvorітись. Артем служняно, мов учень, дотримує мені кроку. З-під наших ніг вириваються камінці і з болючим стогоном летять у плесо. Плесо дзвонить, синіс під лісом.

ЗА ТЕНДІТНОЮ СТІНОЮ

Прокинеться Антін серед ночі, голову обсядуть Степанки, Катруси й Петруші, і до ранку вже не спить. Ведуть його діти у свій чарівний світ, тоді здається їйому, — повертаються до нього щасливі дні його дитинства, і він ніби вдруге народжується на світ.

— Доброго ранку вам, дітки! — викрикує в порожнечу ночі. Багато недоспаних ночей, мої прогулянки з вами назорях, підемо стежками крізь рожеві світанки, рядками — сторінками вийдемо в світ між люди. Вийде книжечка, а в невеличкій книжечці короткі речі — увіковічнення вас, малих друзів. Ви в мене герої, що в конфлікті з дорослими

побіджені. Вам наше співчуття — незаконна наша любов. — Шепче з просоння в порожнечу, а потім зривається на ноги, підбігає до вікна, дивиться в окутаний сірим серпанком парк, продовжує свою молитовну розмову: „Я йду й бачу вас на просторих ланах — босих на ключих стернях збираєте колоски, підспівуючи — „У нас немає хліба”... Засідають у сапальників украсти хліб... Захищаю вас, мої малі злодійчуки! Ломимо закон Божий про пошану до старших! Але ж вони використовують вашу неміч, кривдять вас...”

За стіною будяться сусіди. Стіна з дикти ї чути віддихи, зітхання.

— Цей, наш книжник, не спить, — голос жіночий.

— Та нехай, а ти не втручайся, — голос чоловічий.

— Як то не втручайся?! Не дає ж спати.

— А я сплю.

— Ти спиш, але я не сплю, він турбую мене своїми розмовами. Я не хочу чути ї чую про що він верзе.

— Про ніщо. Тепер багато таких. Ніхто їх уже слухати не хоче, то самі з собою говорять.

Стукіт у стіну, й Антін замовкає. Розмова за стіною продовжується:

— Це вже найгірше мешкання, яке лише може бути. Десь напхалось тут тих родин з маленькими бенькартами. Одно перестане плакати, друге будиться. А десь уже над ранком то отої задушливий, щоб уже скінчився, починає кахикати, сопіти, як паротяг. А тут ще й цей божок борухи править!... І так уже до раня.

— А я вже звик до цього й мені байдуже.

— А мені ні. Не люблю, як хтось втискається до тебе крізь стіну із своїми проблемами. Накидає тобі свої думки. Хочу бути сама собою.

— Чекай, будеш. Вулицю нашу розбирають, дійшли вже до нашого кварталу.

Тільки що заснули, Антін стукає в стіну до другого сусіда.

— Не гнівайтесь, що буджу вас, але я впав на щасливу думку. Я певен, що ніхто ще в світі про це не писав. Це буде унікат.

— Нехай, завтра про це. Ради Бога, я хочу спати, не турбуйте мене.

— Як ви можете так? Це не довга річ, хочу з вами поділитися.

— Ей, ради Бога! Не будіть мене!

— Не можу, ви ж подумайте тільки! Це натхнення! Я хочу, щоб ви були свідком... ця річ окрилить мене. Це народження письменника!

— Завтра про це, як провидниться, а тепер, благаю вас, залишіть мене в спокої.

Антін ходив обдертий, майже босий, працював на дві зміни, щоб тільки заробити гроші на видання цього шедевру. „Це буде не абияка подія! Розголос! Тут гроші ніпричому. Речі такі народжуються раз в епоху. Ото ж і увага буде до автора...”

Пішла людям по руках свіжа книжечка. Сусіди довідалися, що цей чудилю, що балакає вночі сам із собою, пи-

ше якісь дива. Поцікалися. Стали заходити в хату, зупиняти на вулиці. Більше цікалися ним, як його книжкою. Тільки Антона це не переконувало. Він зневірювався у цей „шедевр”. Зневірився до того, що обридла йому його книжка. Став соромитися сам себе.

„От і зрадлива ж ця ніч! Я такий був певний у себе! Як могла вона мене так настроїти?! Хоч би було мовчати!”

— А я книжку вам вашу поверну, — наче крізь сон посміхнулась Антонові незнайома жінка. — Як тільки взяла її до рук, то зразу мене злість охопила. Маю вже досить тих дітиськ! Мені вже он така голова від них. Хочу втекти від них, а тут тобі з вашої книжки витріщуються на тебе окаті, аж страшно! Боже мені прости, гріх сміятись, але, бігме, правду кажу. А он та скривлена, з витріщеними очима, то чисто моя Оленка — дідько. Кажу вам, такий ворог, що хоч хати відступись! Але ж бо ви і вліпили її! Кажу вам, заховала я ваше твориво в скриню на сам спід, приклала білизною, рушниками, а воно й

звідти витріщується на мене вдень і вночі, хоч каменем приклади. Таке страхіття! Я вам віддам її, цю вашу книжку, щоб мати спокійну ніч. Алеж бо то ви і вліпили її!... Бодай вам добро будо! Кажете, любите їх. Я б вам її подаравала, чи довго налюбили б ви її? Добре любити, не маючи їх!"

Десь із завулків з диким вереском вибігла ціла зграя дітей. Побачили маму з чоловіком без шапки на голові й умовкли. А мама:

— Ану, прошу, вибирайте собі, котре візьмете? Візьміть собі хоч половину їх. Чого дивитесь? Я не жартую, беріть!

Діти занепокоюються, починають ховатися мамі під фартух. Тільки Оленка — дідько не ховається. Витріщилась на чоловіка без шапки й чогось жде. А мама: — Напишіть мені таку книжку, що могла б відорвати мене від цих буднів, перенести кудись в інший світ, де нема дітей, щоб я могла хоч на кілька годин забути за них, то за таку книжку я вам і заплачу.

Пішла, посміхнувшись. Діти веретою горобців пурхнули за нею, тільки Оленка чогось відстас, оглядається за чоловіком без шапки. Інші оглянулись за Оленкою, відстали від мами. Діти поділились серед дороги. Одні побігли доганяти маму, інші залишилися на вулиці. Антін іде, з такою увагою ступає, немов би ступав по живому тілі, за ним Оленка. Ступає в його крок, наслідуючи його спритність. Зупиниться Антін, зупиниться й Оленка. Тримається його на певній віддалі, копіюючи його. Вже біля самого порога вона випередила його, пропхалась в отвір дверей і метнулась під його ліжко.

— Я сковаюся тут... Мама шукає мене, нічого не скажіть, що я тут...
— Втихла. А потім важке зітхання і ніби тихенький плач.

Біля Антонового вікна зупинка. Зупиняється трамваї. Висідають люди. Чути кроки. Вони зближаються то віддаляються. Малій під ліжком завжди здається, що це кроки її мами. За кожним оберемком кроків вона здержує в

собі подих, наслухаючи. Насторожується. Антін дивиться у вікно. З-за рогу підкрадається Оленчина мама. Вона немов знає, що Оленка в Антона, увесь час дивиться в його бік, підносить палець до уст. Антін заслоняє вікно, стоїть між мамою й Оленкою. Прохожі бачать у вікні його скривлене обличчя й відчувають ситуацію. Антін схиляє чоло за фіранку, щоб не псувати нікому настрою. За фіранкою стоїть ваза з квітами, і Антін чує їх присмінний запах. Запах цей будить у нього багато гарних почувань.

Ще один наворот кроків і знову тихо. Пройшли. Під ліжком почулось легеньке зітханячко. Зразу якесь підшморгування носиком, а потім тихесенський плач.

— Мама мене не шукає... Вона мене не хоче... Я хочу до мами... — визирнуло з-під ліжка скривлене обличчя. Не може взамувати плачу. Плач її розхлипав і вона теліпастєся, мов яблучко в окropі. Антін мокреньку її витягає з-під ліжка. Бере на руки.

— Ану, підемо до умивалки, поми-
сомсь! Ти боїшся води?

— Ні, — усміхається Оленка крізь
слезози.

— Я повернуся до стіни, а ти за той
час помийся. Миючись милом, зажму-
рися, щоб не кусало тебе за очі. Потра-
пиш так?

— Потраплю.

— То ти вже велика дівчинка й пла-
кати такій сором.

— Я не плачу.

— Тоді почуєш від мене казочку про
дівчинку чорняву й кізоньку біленьку.

— А та кізонька то може й молоко
давала.

— А вже ж. Сідай тут, дивися в дзер-
кало! Що там бачиш?

— Бачу квіти, вікно...

— А ще що бачиш?

— Бачу Оленку скривлену.

— А могла б ти так зробити, щоб ця
Оленка не була скривлена, а гарна, ус-
міхнена?

— Так, я можу. Ану тепер дивіться
на мене.

— О, тепер ти зовсім інакше вигля-
даєш. А що буде, як ми ще тебе розче-
шемо! Сідай бо лише, дивися в дзерка-

ло! Я буду тебе розчісувати. Волосся збилося в космики, гребінь гнеться, Оленка кривиться.

— Ти заціпи зуби й покажи, чи витримаєш, щоб не заплакати.

— Не бачите ви там рогів? Мама каже, що я дідько рогатий... Каже, що я несамовита, бо десь у людей крадуть дітей, а від мене всі втікають. — Заходиться Оленка сміхом.

Антін кінчає заплітати кісочку. Пов'язує коси синіми биндочками. Оленка влипла у дзеркало не налюбується собою. „Мама мене не пізнає!” Над чолом зійшлись кінці кісочок і синя биндочка й очі сині, сині й рухливі. Вийшли на пішоход зустрічати маму. „Чи пізнає тепер нас мама?”

Кожного дня біля Антонових дверей на горищі з'являлися малі гості: знайомі й не знайомі, з кожним днем іх усе більше й більше.

Приводили матері дітей під Антонові двері й залишали їх тут самих. А потім діти вже самі приходили без матерів. Вони в Антоновій кімнаті і душі наводили новий порядок.

ЧЕРЕЗ КЛАДКУ ДО ДЯДЬКА ПАВЛА

Пам'яті Павла Степа

Десь від парку йшли весняні дні, з кожним світанком усе інші, до вchorашніх неподібні. При зустрічі з ними я ніяків з досади, що ходжу поміж людьми, напиваюся соками природи, а від себе нічого...

З Німеччини в торбі привіз я рукопис — записки про дітей зруйнованих осель. Разом з цим поселились у моїй світлиці ці розгублені діти. Вони привожили мої думки, турбували мене довгі дні й ночі, забирали в мене спокій. Куди мені із ними подітись? Підемо до дядька Павла.

Іду зеленою вуличкою з рукописом під пахвою, а за мною діти юрбою — майбутні герої збірки моїх оповідань „Кладка”. Кожному із них щось бракує, чогось не вистачає. Не такі вони між рядками, як у душі. В одних пісенька невесела по втраті батьків; інші пустились навмання баварськими лісами в Україну; а ще інші направились за океан, у чужину. Несу рукопис під пахвою, тут і вони зі мною. Хоч би знайти шпиль високої гори, щоб показати їм Україну.

Ідемо до дядька Павла. Підходимо під хату, що на пагорбку. Десять із цих вікон дядько Павло бачить далекі береги зачарованої Десни, і він поможе нам наблизитись до них.

Виходжу східцями на перший поверх, гублюся в сінях, шукаючи дверей. Двері самі відчиняються.

— Заходьте. Сідайте. З чим добром? Показуйте, що там маєте, не ховайтесь.

— М'яке звучання слів і ясний добро-тливий погляд відкривають передо мною людину — давно-давно десь зна-

йому і далеко-далеко десь загублену. Я не сідаю, стою для вроčистості. Павло Степанович прочитує мій рукопис. Молитовно розлягається по кімнаті шептіт, у вікнах засвічуються свічки і, довгою чергою у цей храм уходять діти. Переходять через „Кладку” усміхнені, з рожою в очах і сонцем на латаній одежині. Увійшли всі до одного й зупинились рядком. Стали перед нами, як наша со-вість.

Павло Степанович, прочитавши мій рукопис, хитнув головою й замовк, за-дивлений десь далеко. Відчуваю хвилювання його душі. Ще хвилинка й він підносить на мене ясний погляд сірих очей, в уста вкладається добра усмішка. А тоді бере олівець у руку, і я вже бачу його переодягненого в священні ризи, як проходить між рядками кроком садівника. Там прополе, там підгорне, перед ним рядочки з бур'янами, а за ним — просапані: прозорі, живі й говірливі. І знову повертається до мене. Він відчуває, що крім цього, що на папері, залишилось щось ще в глибині душі —

не висловлене. І починає розмову. Його розмова — це цікава лекція для мене. Він іспитує мене, як добрій лікар свого пацієнта. І висотує з моєї душі все до ниточки. А тоді доповнююємо і вставляємо окремі слова й речення. Беремось за руки, усміхаємося і променюємо. Тоді ще раз і ще раз прочитує, ритмуючи рукою в повітрі. Від цього чаклунства прозоріють рядки, оживають слова, і я вже бачу своє перевтілення: те, що тривожило душу, ожило на папері. Я зможу поділитись ним з людьми.

Проходжуємося вуличкою. „Спостерігайте дітей і пишіть, бо гріх дармувати” — каже Павло Степанович. — Діти — цікавий світ. Та не кожному він доступний”.

Павло Степанович, проводячи мене через кладку, направляє на широкий ясний шлях. Перед нами й за нами — діти. Перед нами маленькі, за нами більші, великі й дорослі. Прощається й відходить від мене якось непомітно. Оглядаюсь, він весь у білому, мов лебідь, потонув у зелень. Захід над його

головою підносить золоту корону. Мені дуже хочеться повернутись, наздігнати його: так багато було в мене ще запитань до нього! І діти оглядаються. Зупинились, ще ждали від нього слова.

Аж прийшов похмурий день і на свіжий гріб посипалось живте листя.

Шукати нам тепер його живого між рядками.

ІЗ ЗУСТРІЧІ НА ДАЛЕКИХ ДОРОГАХ

Коли дивлюсь на тебе, здається мені, що ти моя суджена. Так наче б то ми вже десь раз колись жили, кохались, розійшлися, а тепер знову зустрілись. Зустрілись окрадені долею перед брамою, що закривала нам дорогу в життя.

Я не знаю — сон це чи дійсність? А чи тільки ремінісценція далеких відцвілих днів. Згадується мені рожеве надвечір'я на квітучому лузі: пожила хатина в бурянах, на стріху сперті корогви, на воротях супровідні голосіння. (Ці голосіння так часто прибивались у мое причільне вікно). А потім добре пам'я-

таю, як маленькою тебе мої батьки внесли в нашу хату, сиріткою.

Не один мати гребінець поламала, поки розчесала тебе і вплела у волосся червону стрічку. Тільки ти все чогось положлива була й не знати, чого було тобі боятися? Ти все ховалася під припічок. А одного разу якось викралась із хати й зникла десь. Нашукалис ми, поки знайшли тебе. Шукали тебе по городах, кущах. Аж упало комусь на думку піти на обійстя твоїх батьків. Виглянули з-за рогу, а ти на призьбі. Що тебе туди потягло? Як ти потрапила на стежку, що кроками своїми не встигла ще зміряти, відгадати не так просто. Батьки турбувались, як присвоїти тебе?.. Заклали стежку терням — не помагало. Тоді порадились розібрати хатину. „Розібрати”, щоб ані сліду по ній!..” — казали. І стежка й хатина мали тут свою історію. Тому сусіди ховались за причілки, як зібралася толока валити хату. Дітям нашої вулиці стріха ця заслоняла обрій. Жінки білили полотна, а ми забавляли тебе. Вплели на голову з зе-

леного павутиння віночок, пісень наспівували. З-за дерев — діброви біліли кам'яні стіни економії, на ставу пралі пісню наспівували, а з-за церковці з-поміж хрестів доносилось голосне — „Гей р-р-р-уп!” Десять там тріщали платви, обваливались стіни, дудніла земля, здіймалась курява понад хрести.

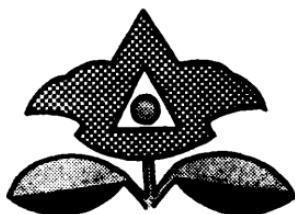
Як дивлюсь на тебе в віночку, виряджену як до шлюбу — пралі пісню співали. Тоді як там осипались стіни, злітали образи з-під стелі, падав сволок, що до нього прив'язана була твоя колиска й материна пісня, — все це сковалось під румовищем і не оживе вже ніколи.

Ще багато разів ти викрадалаесь із хати, але не тяжко нам уже було відшукати тебе на румовищі біля оцілілого ще причілка. Минули роки й ти освоїлася. Виросла, і стала соромитися свого кутика під припічком. А тоді... Світ широкий, а мені нікуди було подітись від твого погляду. Ти сідала на кожну сторінку моєї книжки, чіпалась за кожну букву. Чого тобі було треба від ме-

не? Душа метеликом носила мене на своїх крилах в безлюдні закамарки життя, наповняла їх людяністю. Раз батько послав нас досапувати кукурудзу. Безкрай поле, пахуча зелень і глибінь неба. Десь люди повтікали з поля, щоб дати нам нагоду на цьому безмежному просторі віднайти одне-одного. Ми шукали себе в просторі, в мелодіях, у піснях. Ми просалували бур'ян, поля відсвіжувались визвольними піснями. Обід. Ми сиділи на межі під грушою. Вітер на листках груші шепотом нанизував казку чийогось життя. Я пішов до кринички по воду. Зірвав соняшниковий листочек, звинув його в черпачок і зачернув води. Напився, а тоді захотілось і тобі принести води. Зачернув води у два черпаки та доки доніс, вода розхлюпалаась. Вернувся до тебе з мокрим листочком. Ти лежала горілиць, заплющивши очі до сонця. Я прикляк біля тебе, промив листочком уста... Ти розплющила очі й розплакалась...

— Гріх братові сестру так цілувати!
— Гнівно сказала. Тоді я став говорити

тобі, що я не рідний тобі. Ти якийсь час сиділа задумана, а потім звелась на ноги, зірвала листочок з межі і межами — полями попливла зеленими хвилями трав. І більше до нас не вернулася. Тепер дивимось одне на одного й нічого собі не пригадаємо. Багато читаємо з виразу облич, а на слово не здобудемось. Нас запрошують у багаті палати, частують, щоб присвоїти нас, а ми стоїмо зачаровані кудись далеко на похилий причілок в бурянах.

У НАДВЕЧІР'Я

На розі вулиці ім. Леніна, біля скирти газет, приваленої каменем, стояла літня жінка. В чоловічих черевиках, у довгому пальті, підперезана мотузком, обліплена снігом, вигукувала:

— „Правда”! „Правда!” Купуйте „Правду!” Купуйте московську „Правду!” На чорних ліхтарях кучерявився іней. Здіймались білі вітрила снігу й гасили пожежу заходу. Вітер з дахів кидав снігом, сичав, приземлювався, то знімався на засніжені верхи.

„Трамвай за трамваєм, за трамваєм трамвай, а за тим трамваєм ще один трамвай!” — хтось десь наспівував передвесінну вуличну пісню.

Оподаль жінки підперезаної мотузком, зупинився якийсь молодий чоловік - чужинець. Із зовнішнього вигляду піznати було, що він нетутешній. Він уже був пройшов два квартали, а тоді щось згадав і вернувся.

„Камень на камне, на камнє камень, а на етом каменю єщо один камень” — продовжував хтось пісню в унісон. Хтось насміхувався з „Правди”, а природа бісилась. Чужинець тупцював ногами, прислухаючись до хриплого голосу газетярки. — Купуйте „Правду”! Московську „Правду”! — „Читай сама! Дякую за таку Правду”!! Кинув хтось у вічі й пішов далі. Чужинець піdstупив до газетярки. Узяв московську „Правду”, щось довго торгувався з газетяркою. А тоді добув з кишені гаманець і вткнув їй в кишеню двадцятидоларовий папірець. Пізнав її. Це ж вона! Учителька з дитячих літ. Вона не пізнала його — свого учня. Стояла, загрузши в сніг, не зводячи очей із нього. Ще добув хустку з кишені, а тоді ще скинув з руки годинник, ще зняв із шиї золо-

тий ланцюжок із хрестиком. Тоді зняв із голови шапку, й закоцюблі руки стиснув у своїх теплих долонях.

— Не пізнасте? Я — Юрко, ваш учень!... Юрко з-над Вертепа!...

Голос виношений на далеких дорогах, добутий десь із серця — з глибини душі, розбитим шклом посипався на прометений вітром хідник. Гіллячка струснула на непокриту голову жменьку срібного інею й на закоцюблі старечі руки впали дві теплі слізинки.

Вулицями гасають вітри. Потонули у славі минулого замріяні domi. Десь із сутінків завулка крокуєтиша. I серед цієїтиші оце монотонне, таке давнє, давнє „Трамвай за трамваєм”. Зупинялись освічені трамваї, висипали пасажирів на пішоходи.

У Юрка був час обмежений. Але як дуже хотілося йому тепер, по двадцятьох роках розлуки з рідним містом оббігти ці вулиці, натомити ноги цими повибиваними хідниками, отак іти в заметіль і відшукувати сліди загубленого тут дитинства. Це дитинство виношене

в неї за пазухою, у її серці. Згадалось. При виході з кляси вона так дбайливо нас малят кутала: дівчаток у хустки, а хлопцям шапочки на вуха натягала, щоб не померзли. Це ж вона на дорогу в життя нам пісеньку подарувала: „Крилець, крилець сокола дай! Полечу, злечу в рідний край!” Чим віддячитись за зрошену в душу іскорку, що жевріє любов'ю до світу й людей. Без цього, здається мені, я був би злочинцем, а світ для мене тюрмою. Вона так багато, багато виховала нас і залишилася самітньою. У неї не було часу подумати про одруження, про власне родинне щастя. Свою любов вона нам подарувала. Щоб ми йшли у світ, і ту непорочну любов несли між людей, щоб між людьми було більше любові й краси. За це її судили. За це з важким багажем літ на плечах повели її далекими дорогами заслання. На тих далеких засніжених полях вона відпитувала своїх дітей, шукала в них загрітку. Тут вона ходить замаскована в чорнім береті, з сіткою жалоби на обличчі.

Тепер вона вернулась у свій підвал. Заткала „Правдою” віконце. Засвітила. На стінах блищав сніг. На грубці замерзло молоко. Запалила у грубці. Підкидала в грубу московську „Правду”, і гріла руки.

— Це він, Юрко, з-над Вертепа. Той, що свою молодшу сестричку, ніби наплечник носив. Приходив у школу раз-ураз пізно. Пострижений на карби, в по-латаних штанцях, а ноги наколені стернею, порепані. Завжди усміхався. Ні, не сама я. Ще багато, багато їх у мене!

І вона почула, як рипнули двері й увійшли у підвал її діти. Багато їх. Вони всі вже тепер змужніли, зросли в силу. І зросло в їхніх душах посіяне нею добро. Вони загортали її в шальонові хустки, взували в шеврові чобітки. Теплом дихали на неї.

МОЯ НАЙКРАЩА ЛЮБОВ

Ой, збирайтесь, панове молодці,
Та все нарід молодий!
Гей, та підемо, панове молодці,
В славне місто Лебедин!

(З народної пісні)

Мені ще й тепер іноді вчувається той самітній дзенькіт моїх підківок по даліких тротуарах повітового містечка. Як бачу, — у росах сонне передмістя, рожевіє світ, і дзенькіт моїх підківок срібною монетою розсипається по безлюдних пішоходах.

З-за квітчастих фіранок заспані обличчя: „Ану, прокидайтесь! Пора! Он селюшок наївний уже видзвонює копитами!”

Я це чую, але воно мене зовсім не бентежить. Коли б тільки обійти суд. Десь у чорних мурах суду заплуталося сонце й терпким вином оббрискує мутні обличчя арештантів за ґратами. Дзень-кіт моїх підків насторожує їх. Вони відуть очима за моїми кроками. Ці погляди переслідують мене у снах, і я шукаю доріг обійти їх. Обійти їх — найтяжча моя лекція.

Уже стою біля школи, вмурований у її стінах і не можу відійти від неї.

Вуличкою повз школу ідуть люди на торговицю. Зупиняється біля рова драбинястий віз. Хтось покивус пужалном у мою сторону. По киптарах пізнаю своїх односельчан.

— А чого це ти, небоже, заглядаєш за чужу огорожу?

„Чужа огорожа! Е, то вже наші дядьки! Усе, що за їхньою огорожею — то чуже”.

— Не чужа ж вона мені, дядьку, це ж наша гімназія — рідна школа.

— Знаємо, але чого тобі туди? Що ти там загубив?

— Загубив? Не загубив, знайти хочу.

— Еге ж, найнявся в сторожа підливати виноград, щоб крадьки підслухати лекції вчителів, — сказав, повернувшись до жінки, що сиділа за його племчима. — Іди сідай, скоріше будеш уドма. — Підсував опавку, приготовляє місце для мене.

Я ще стою заслуханий у звучання цих стін. Звуки пришивають мене до огорожі і стін. Скільки на цю школу склалось більших і менших шкіл? Скільки висушеного в цих мурах мізків? Скільки мені вдастся вихопити із цих стін на дорогу, у незнаний чужий світ, що губиться десь у зоряному обрії? Уже дзвінок. Сідаю поруч дядька. Коні рвучко б'ють копитами землю під собою. Сорокатіс за нами ярмарок; чути гамір і запах свіжої городини. Завертаємо на польову дорогу, бо коні не ковані й поズивають собі копита на твердій дорозі. Ми й не оглянулись як уїхали в зелену весну просторих полів. Суд уже за нами. Тільки обличчя ув'язнених з-поза грат — їхні погляди шукають цих просторів.

Десь з небесних вишин невидимі пташки їм свої пісні посилають. Сестри крадьки крізь ґрати білі сорочки подають.

— Хвалити Бога, гарний урожай цього року! — сказала господиня.

— Дякувати Богові! Щоб тільки Господь-Бог відвертав від нас усяке зло — град і тучу, та щоб допоміг нам щасливо хліб із поля зібрати, бо від пня до засіки далеко, — сказав господар. Завели між собою якусь набожну розмову. Говорили ми мов чужі — от так, ніби вперше зустрілися. Земля оновилася свіжими озиминами, і вони, господарі, відсвіжились думками, почуваннями, були якимсь свіжими для себе, щирими й привітними. Не могли наговоритись. Під горб замотує віжки на руку, добуває з ременю листок засушеного бакуну, розтирає у раповій долоні.

— То кажеш, що кортить тебе в школу! Га, школа добре. Тільки як учитись, то лише в державній школі — польській, бо з неї легше, як той каже, вийти в люди. А з нашої то хіба одна доро-

га — до в'язниці. Наша, як кажуть, лише арештантів виховує. Не встигнеш зачінити дві-три кляси, як зараз арештують. Ніби не так? Он убили Перацького й на кого вина? А за цим — арешти й пасифікація, Береза Картузька. От та-кий світ! Жаліється господар.

— Польська школа виховає тобі дітей, пожди! — сказала жінка .

— Ідеться, жінко, про те, щоб учиться та й з того хліб їсти, а не по тюрмах каратися.

— Найдеться кому коло панського коритця хлептати! Щоб так було кому за своє стати.

— Он Стефаник наш у Русові! Якби був кінчив медицину, то був би паном, а так — карається між хлопами.

— Не багато користи нам з тих, що панами стали.

— А колись люди не вчилися, і легше було, кажуть, у світі жити. Більше люди Бога в душі мали.

Тепер перейшла розмова на сучасне: кооперацію, просвіту та мандрівку нашого народу у чужі світи.

— Дивися, небоже, батько твій го-
сподар! А що ти? З голими коліньми!
Не відриваєшся, небоже, від землі, бо
земля — це ґрунт. Без землі ми, що той
човен на морі без весел. Дивися, ген за
Збручем, відобрали в народу землю й
дав Бог голод. Все це через вас — непо-
кірне покоління!... Жив собі такий
Перацький, та ж то міністер! Що ти со-
бі, пахолку один з другим думаєш? Ка-
жуть лихий був, ну то лихий! Бог з
ним. Хай Бог його судить! Не наше ді-
ло. А тепер бачиш! Пацифікація! Бере-
за Картузька! Ген повідривали в коопе-
ративі одвірки, збіжжя з нафтою зміша-
ли! А хто цему винен, скажи!..

Зупиняє коней. Зіскакує з воза, під-
ставляє під колесо камінь.

— Ну, злізай, небоже! Шукай собі
стежки навпростець! У село я тебе не
повезу. — Господиня дивиться, басом
на нього, тільки головою крутнула.
Мовчить, бо бачить, що сердитий.

— Дякую, дядьку, й вибачайте! —
зіскакую з воза.

— Рости великий! Най тобі Бог дастъ
якнайкраще! І не гнівайся, але ти зна-
єш наших людей! Зараз візьмуть нас на
язики. Скажуть; дивинося, кого він нам
у село везе!..

Під горб зіскакую з воза, простягаю
крок. Телеграфічні дроти ведуть свої
таємні розмови. Розмови ці далеко ви-
переджають нас. Кожному вони по-ін-
шому звучать. У це звучання я вплітаю
свою пісню: „Ой, збирайтесь, панове мо-
лодці, та все нарід молодий...” З цукро-
варні через Бавки йде пообідня зміна.
У хвилюючих на вітрі озиминах черво-
ніється цегельня. Дорогу за нами ска-
женим свистом перетинає залізниця. У
цьому свисті вчувається спів рекрутів і
плач матерів. Залізниця забрала в них
синів і повезла кудись. А ген-ген на
горбку, окутана в мішку за вівцями моя
найперша любов. Зупинимося тут біля
старої верби, зеленим листком лопуха
зачерпнемо з кринички води, підкріпи-
мось у дорозі, бо дорога далека.

Моя найперша любов. Ми з нею па-
сли ягнята в Глиніцах біля ставу. Я

плів їй свої небилиці, вона любила їх слухати й вірила в них. Ці небилички — біля зеленої кринички, здебільша оберталися коло таких причалів: „Я буду князенком, а ти князівною. У нас буде свій замок на кришталевій горі, багато овечок, корів та лани хліба. Ми осідлаємо вороних і поїдемо в далекий ліс на полювання. У лісі зустрінемо бідну сирітку. Я зодягну її у свій срібний жупан, а ти покладеш їй на шию своє золоте намисто, заберемо її у наш замок, і вона буде щаслива з нами”.

„Говориш, а підеш у школу й забудеш за мене босу на колючій стерні, — сказала на розстанні біля кіпця за селом, даруючи мені в'язочку свіжих ягідок. — Чужі школи обкрадали нас. Присвоювали собі найздібніших”.

Кучеряве село в садах обсotалось стежками. Знайти лад у перехресті цих стежок. Я вибираю собі стежку, полином розквітлу. Поверну попрощатися з матір'ю. Щоб тільки захопити мені футляр, все інше залишу батькам. Батько попалив мені книжки. Чув велику вразу

до тих олив'яних рядків, що відобрали мене в нього, роз'єднали нас. Це з того часу, як нас викрили, що ми по-опівночах під брезентом на цвінтари студіювали при свічці Залізняка й Гонту. Тепер залишиться батькам недогарок свічки, що свідчитиме про недіспані мої ночі й світитиме жовтим світлом у білі дні.

Я візьму свій футляр і піду порошними дорогами відшукувати загублену десь на колючій стерні мою першу любов.

**
*

Тепер ви часто зустрічаєте мене з футляром під пахвою біля автобусової зупинки в гурті дітей, а іноді й саміт нього, як проходжуся, насвистуючи невідому вам мелодію. На моїй дорозі багато зупинок, тут і там зустрічають, або проводжають мене діти. Велика в мене сім'я малих друзів. Багато з них уже й переросли мене, покинули, мабуть, тому так часто сняться нам поїзди. Поїзди за поїздами, за вікнами знайомі обличчя, помахи рук, і я залишаюся на березі з мокрою хустиною в руках.

Сьогодні стою я біля зупинки в чужому незнайомому місті. Тут потребують учителя. Писали, щоб приїхати. Обіцяли виїхати по мене й не виїхали. Я жду, а сонце на небі посувавається: з-за хмари та в хмару. Я згадую тепер свого вчителя. Він завжди говорив: „Кинь, хлопче, скрипку! Скрипка — це циганське діло. Вона тебе не прогодус... Вивчай краще формулу. З формулою світ пройдеш — усюди паном будеш. Пам'ятай, що тільки одна формула існує для всього світу. А скрипка — зведе тебе на манівці”.

Кому то з нас у молодості не кортили манівці — кучеряві обрії таємничого світу? Ми, молодь, завжди хотіли більше від життя. Ми по своїх силах вірили у кращий світ. Ми готові були під цей світ підставляти свої плечі, щоб повернути його сонцем на нашу землю. Дорога, про яку співала моя мати, була цісарська; лан, що окружав її — був панський, нам лишався цвінтар. Ми бунтувались. Батьки й учителі за це нас не любили: проганяли з дому, ви-

ключали із школ. У мене цей бунт почався із скрипки — саморобної, скрипки з яворової дощинки. Проста їй невищліфована вона, а які чудові тони вистувала вона з моєї душі. Сусіди насміхалися з цієї гри. Я ховався від них у бур'яни й сердився, що вони тупі їй не можуть відчути її тонів. Цій скрипці вторувала материна пісня про далекі биті шляхи й тихий шум яворів над кручею.

До цих яворів припинали хлопці коней і заходили послухати гри скрипки й материних пісень... Аж ось спалахнули на обріях вогняні стовпи, хлопці осідлали коней, черкнули коні копитами до зір і зникли за вогняними стовпами. Між яварами, над кручею, повис плач сестер. Вони оплакують цю яворову скрипку.

Я стою тут з вилинялим футляром під пахвою, навистуючи пісню „Ой, збирайтесь, панове молодці, та все нарід молодий...” До цього підсвистування прислухається нестрижений підліток. Він якось кумедно складає губи, про-

бує наслідувати моє насвистування, але воно обривається в нього сміхом.

— Це ви, може, будете цей якийсь учитель, що має приїхати до нас? По вашому насвистуванні пізнаю, що ви наш, тільки чомусь зовсім іншого я собі уявляв вас. Дивлюсь, стоїте з футляром, сперті на стовпець, і де ж би я міг подумати, що це наш учитель, якби не оте ваше насвистування. Насвистуєте пісню моєї матері.

Бере від мене футляр і проводить до авта.

— Чи ваша скрипка грає й по-тутешньому? — запитав посміхаючись.

Поки я зібрался з відповіддю на це складне питання, він став висміювати тих музик, що грають зажмурившись. Казав: „Був тут у нас такий крайовий музика, що грав тільки на одній ноті, і то зажмурившись. Отак заплющить очі, опустить голову на скрипку, мов на подушку, і грає одної й тої самої, якби навколо нього й світ не існував. А як ще стане собі щось під носом підмутикати, то так робиться смішно, що не ви-

держиш. Батьки, бувало, з повагою за-слухані, похитують головами, матері втирають очі, а ми, малюки, що також поважних удавали, тиснемо в собі сміх, аж душимось. Чого це він, зажмурившись, одної й тої самої грає, і досі не знаю. Одні говорили, що він, тільки зажмурившись, бачив свої ноти, по яких грав. Мій брат казав, що він удає з себе сліпця, щоб йому милостиню лишали. А батько казав, що він зажмурившись, бачив рідний край, бо тільки так можна по-крайовому грати.

Ідемо нога в ногу. Підліток цей час до часу поглядає на мене, мов би хотів мої думки відгадати. Я думав, чи не граю я на своїй скрипці, зажмурившись.

Підійшли до авта. Підліток знайомить мене із своїм батьком. Батько повторює ту саму фразу, що й синок сказав: „Не такого ми собі вас уявляли...”

Але мене це зовсім не бентежить. Що мені до того, як хто мене уявляє, поки я не приїхав.

— Яким поїздом приїхали?

— Раннім.

— І відтоді чекаєте?

— Так.

— А тут у нас, бачите, що так скажу, громада поділилася в думках. Ну, але це нічого, добре, що ви вже тут. У нас були труднощі знайти вчителя. Учителів тепер великий брак. Забирають їх у нас компанії. Що підготовимо, то все не собі. Злакомляться легшою працею, кращою платнею. А вчителеві, що? Аби гроши! Ну, але добре, що ви вже тут. Біди вам у нас не буде. Школа нова, французів небагато, трохи жидів, а решта то це свої — слав'янська братва, що так скажу. Директором у нас ірляндець — гарна людина. Решта вчителі, це так би мовити, свої, рождені в Канаді...

У тоні злагіднення попливла розмова по шляху широкому, гублячись за автом.

— Пробачте, але тут так, наче мова не про мене, кажу, я їхав до школи імені Шевченка, а тут мова про французів...

— А це одна й та ж сама! Тільки, бачите, треба вам розуміти, ми тут колись починали від рідної школи. А потім ці самі школи ставали державними. Тільки ці державні згодом стали менше приділяти уваги нашим дітям, стали вони менше нам рідними... А тепер знов... чому, думаєте, кажу громада поділилась? Одні за те, щоб брати вчителя для окремої рідної школи, а інші, це вже молодші, за те, щоб одна державна школа...

— А ви за якою? — питася мене.

— За рідною, — відповідаю.

— І я за рідною, тільки біда, що наші діти не шанують рідної, а державна школа має своє право і значення.

Зійшли на міст — високий залізний, над озером-морем. Край неба посипались зорі, і місто обвішане різnobарвними ґерданцями заколивалось. Над містом знімалась червона пряжа сталевих кужелів. Авта за автами довжелезними колонами виносили вогні на горби, пропишаючи окопи, дерева, травники. Мені хотілося запитати, куди ці авта їдуть,

але питання: рідна школа чи державна, метнуло моїми думками туди, звідки воно й почалося. Державна чи рідна? Державна не рідна, а рідна не державна.

На цих манівцях я згадую й учителя, що радив кинути скрипку і взятись за єдину в світі практичну формулу, згадую дядька, який казав, що як учились, то тільки в державній школі, і тільки материна пісня тут, як докір совісти, веде наміченими змалку манівцями і нічим її не заглушити.

Скільки труду й гірких розчарувань було на цьому шляху! На обрії увижуються шкільні будинки й діти. Хмара дітей, наче один великий сад, що бачилось його в різних порах року: квітував, дозрівав і опадав. Скільки тих Марусь, Галин, Богданів, Івасів і Славок. Скільки різних питань і проблем було у їхньому зростанні! З усім вони до вчителя, як до приятеля й друга. Далеко вони тепер, а які близькі. Запам'ятались, і бачиться їх у різних обставинах: ідуть з книжками, сидять на лавах, сто-

ять при молитві, вчувається їхня пісня. Які вони там тепер? Чи не переочилось щось у праці над ними? За кожне одно — один сивий волосок, зморшка на чолі.

— Ні, немає формули, щоб показати більше плюсів і мінусів від тих, що скрещують шлях учителя.

— Це вже зараз за горбом, — каже дядько. Наши хлопці добули там нікель, розбудували завод, зросла оселя. У нас там і своя церква, і школа, і театр, як в Україні. О, як вони зрадіють. Ви тільки подумайте — нікель добули, а вчителя знайти не могли. Їдемо! Зараз ми вдома! — вигукує.

З чорної ночі висотується білий шлях і несе нас у закрути кучерявих скель щораз вище й вище десь аж під самі зорі.

— То таке, бачите: приїхали ми колись сюди й стали боротися з нестатками й простором. Простір тут нам заважав. Людина канула в ньому, мов у морі. Розбрелися ми на цьому безмежному просторі й здавалося, ніколи вже до купи не зберемося, голосу свого, здавало-

ся, не почуємо. Стали прочищувати ліси, прокладати шляхи, але це тільки словом сказати, а то, звісно, тривали роки, поки на обрії стали вежі, а простори межею доріг укрились. І аж тоді знайшли ми себе й заговорили. Та так заговорили, що й Україна нас почула. Не могла не почути голосу нашого. Ми ж, орючи й сіючи, пісню співали. З піснею пішли ми в простір — у простір і глиб. Ту ж саму пісню, що співали за плугом, понесли і в шахту. То як пройнялися нашими піснями простори й підземелля — заспівала ця земля по-нашому, тоді ми й гospодарями стали, почувши ґрунт свій під ногами... А як мали виряджати своїх синів на війну, зібралися ми у Ватравс на станції, бой, бой, та тут самі наші! Рушив поїзд, а за поїздом наша пісня: „Їхав стрілець на війнонку!” А скільки не вернулося. Скільки там десь — „темної ночі накрили очі!”

Ніч видзвонює намистом — вогнями, діямантом блищить у далині оселя.

Ми вже так, як у дома!

На оселі я зустрів своїх земляків. Вони переодягнені в чужу одіж, роки вже постаріли їх, проходжувались між пахучими грядками.

— А ми выбрали собі хутір, чи, як тут кажуть, фарму. Не хотіли, щоб нам стріхи заслоняли сонце, дивилися у вікна німі мури. От так, як той лісок, ген по той ярок до дороги, це все наше. Межі нас тут не путають, за межі не процесуємось. На загорожі, коби здорована, худібка, у парниках городина, а тут птиця... Будиночки нові, своя машинерія.

— Та й намотались ми, поки освоїлись, — продовжує вона, — чужина взяла нас за найболючіше — за наших дітей. Діти вперлися при своєму, а ми — не датись, не піти за примхами чужими, не осоромити рідної землі. Вони вчені, а ми прості, але за нами правда — встоятись при своєму, не загубитись. Тепер вони внуків нам привозять на вакації, — на оздоровлення привозять до діда й баби.

— Вчені, кажеш, бо вчились, — продовжує він, — школи гарні, нема що й казати, у голову накладуть, але в душу — Біг дасть! Згадуємо минуле.

— А ви й досі з футляром під пахвою, — звертається вона до мене, — й досі наспівуете: „Ой збирайтесь, панове молодці, та все нарід молодий”?

— Ой, щось не дуже збирається вам тут цей наш нарід молодий, — додає він, поглипуючи на мій вилинняний футляр, — бо, як я кажу: школи тут гарні та нерідні. Це не та школа, що попри неї йшла дорога на торговицю. Гей, гей! Як далеко треба було їхати нам, як багато треба було загубити, щоб навчитися своє цінити.

Ми проходжуємо стежиною між грядками; запахи й водограї, нас провожає спів пташок і дзюрчання потічка у травах.

— А тут, бачите, — продовжує дядько, — на цей кущик під вікно щораня сідає пташко, що пробує наслідувати нашого солов'я. Ми прислухаємося до її співу, приємно воно, бо, як кажуть,

на безриб'ї і рак риба, але думаємо: куди тобі, пташко, до нашого солов'я? Ти й не вмилася до нього. Соловейко наш як залящить, то небо дзвенить і сонце на оскалки розсипається...

Я дивлюсь на своїх земляків, передягнених і усміхнених з прихованим смутком у кутиках очей і згадую той час, коли втікала з-під ніг нам земля, що давала міць і любов, а при розставанні болюче висотувала їх із серця.

...Він сидів у паквагоні на високому куфрі, без віжок у руках, задивлений на тікаючі поля. Вона сиділа поруч нього, оберталася в руках якесь плетиво, зупиняючись поглядом на своїх пучках. Вона тоді була у вагітному стані. Вистукували колеса прощаальну пісню полям. За ними й перед ними стелились нудні ночі й дні. Сиділи поруч і не говорили. Десь на якійсь межі обірвалась їм мова, і вони їхали відшукати її в чужині.

Тепер я дивлюся на них, відчуваючи ту близькість, що позначена була силою часу й простору. Вони приводять мене

між дітей, знайомлять із своїми внука-ми, діти оточують нас, і від їхнього по-гляду — тут весна. Квітне сад.

— А я все ще про нашого Стефаника. Думаю: та ти, Василю, міг собі бути Стефаником. Ти міг ходити собі за плугом і кидати грудками у жайворонка, чи співчувати Грицеві Летючому, що вів потопити своїх дітей, як котенят. Але співчувати лише як сусід сусідові, а не брати собі цього до серця. Ти міг ходити собі хлопом між хлопами з твердими долонями й м'яким серцем, або й лікарем, що знав пігулки на безсоння, але не брати собі на душу людського горя. Бо воно більше від тебе! Треба було вміти якось обійти це горе, як ледяну гору. Та ж на цю гору й Франко наш навертає своє сонце. А з тої ледяної гори від Франкового сонця то тільки слози котились. Чи не легше було плюнути на горе і втекти собі за море? А Стефаник випроваджав своїх односельчан, за море, прощав біля кам'яного хреста, мов на той світ. Посилав тіль-

ки за ними свої кленові листочки, а сам лишався з піснею:

... „лиш моя миленька — голубка сивенька чомусь спати не лягає” ... підхоплює пісню, ціла сім'я тут збіглась, щоб поскоромитись піснею, і внуки прилипають здивованими очима.

Між цими дітьми я бачу свою найпершу любов, що залишилась там боною на колючій стерні. Вона підходить до мене, і я на її чоло кладу теплу долоню.

ІІ ОБРІЇ

На цих воротях, що їх скрипіт ранив
її серце, нагадуючи багато розлук і до-
жидань, зустріла мене мов рідного —
обняла й Степаном - сином, назвала.

— Степаночку, синку!

— Ні, я не Степан, прбачте...

— Мовчи, мовчи! Тут у пісні про те-
бе згадка, що ти впав за свободу, на ні-
мецькому фронті. А яка ж це нам сво-
бода, коли там за цю свободу наших за-
грати саджають? Противна вона нам! —
мокрими поцілунками припадає до чола.
Стежка від воріт до хати спорищем за-
цвіла.

— Хочеш знати, що в мене в хаті?
Хоч би й не згадувати. Дочки талано-
виті вдалисъ та забрало їх у мене місто.
Ота старша на зорях визнається, молод-

ша — людські серця лікує, а наймолодша десь у музиці розплівлась. Отак залишили мене за ворітами, мов за ґратами. Стій, сподівайся, виглядай, дожидай! Залишилася з наймолодшим, отим мізинчиком — Іваном, і цей кудись наставився. Розійдуться й не буде кому й свічки подати... От таке то в моїй хаті, коли хочеш знати!

Заходимо. Іван кудись поквално збиралася, ю нас, наче то ю не помічає. Довкола нього на долівці догори хребтами розкриті книжки.

— Ну, то куди ж ти, синку? — запитала.

— На Аляску, — бовтнув, мов каменем у воду.

— А мене саму — з канарком у дротяній клітці — залишаєш?

Стойть розкрилена на порозі, немов би заступила ѹому дорогу. Кілька хвилин напруженої мовчанки, а потім крізь посинілі губи просочуються шматками серця скривавлені слова: „Як приїхали ми з небіщиком, то тут був один ліс. Не той ліс, що рубай і будуй, а дика гущавина хащів, що очі виколює, одіж рве...”

— Мамо, цю історію я вже чув, знаю її на пам'ять...

— Страйвай, докажу! Скільки труду ми тут поклали! Свою молодість тут у землю закопали, щоб тільки вона пло-дючою була, щоб силу й утіху нашим дітям і внукам дала. Нам вистачило її, щоб вигодувати вас, вивести в люди. А ви, діти, її готову, родючу й пахучу покидаєте...

— Буде, буде вже! На цій фармі, мамо, я вже нічого не добуду. Ви вже все вискали з неї. А мені також хочеться з нічого почати, — були його останні слова.

Обличчя в мами здрігається з болю, як при тяжких породах, немов удруге приводить його на світ. Він ходить по хаті зіпрілий, в одному черевику. Нішо його не слухається, все випадає з рук — товчиться. Мати бачить його безпорадність — помагає. Відкриває скриню, добуває білизну, складає у валізку; мовчики втирає сліози. Вже все, здається. Стоїть спакована валізка, до неї прикріплена гітара й радіоприймач. На воротях сигнали й вигуки ровесників. Мати бачить, що вже не здергить його — стала серед хати, розглядається що йому ще дати на дорогу, щоб там далеко при-

гадало йому маму. Досягнула з полиці молитовник — стару в чорних обкладинках книжечку. Відкриває її, і погляд свій зупиняє на почерку його першого підпису. Незграбні літери нагадують круті стежки його дитинства. Вкладає між білизну. У причільне віконце срібні хризантеми покивують голівками.

Уже все, тільки вдорогу. Але він чогось ще отягається. Стоїть повернений до стіни, десь у горлі застрягло якесь слово — здавило його. Так хочеться сказати мамі хоч одне слово на прощання й не може. В хаті згасло денне світло — сонце, що світило у вікно, насутилось, за хмару сковалось. Розспівався канарок у дротяній клітці, а мати впала на скриню і скриня загула, немов труна під ударами перших грудок землі: „Ой заціліниться наша земля, вкриється зеленою лободою й не буде в нас весни, ані багатої осені!”

Іван здеревілими ногами поплів уже до авта; ровесники направили на нього яркі дзеркала. І мати отямилась, вибігла за ворота з пиріжками в торбі. Машина заревла, залишаючи за собою гіркий кужіль диму.

Зарожевілись хмари на обрії, уклачуючись у якісь чудернацькі фігури.

Роз'їхались на всі сторони світу й матері залишилось довгими днями й ночами відшукувати їх на сторінках журналів, на хвилях етеру.

Наслухувала гудків пароплава.

По десятюх роках ми знову тут. Зустрілись при святвечірньому столі. Прибився й Іван, крізь важкі сніги й морози. Стоїть засніжений біля порога. Очима під стелю посміхається. Радіє обстанові, що звела їх під похилу батьківську стріху. Тут астрономи, лікарі, музики, студенти — всі вони, як казала мама, великі розуми поїли, багато світа побачили, — але не знайшли теплішої плянети під сонцем, віддаленої врослої в землю хатини, просякнутої запахами м'яти й васильків, де кожний предмет оживав й ніжно кожному про минуле шепоче. Так наче б то й нічого тут не змінилося: і та ж сама лавиця, біля якої пробували перших кроків, і ікони, до яких були звернені перші молитви, й та ж сама старосвітська, ніколи нестаріюча, колядка.

Іван приїхав забрати маму. Старша сестриця стоїть з прикушеною губою, вона ж перша запропонувала мамі ідеальний спокій, бо діти вже виростили. Молодша сестра самітня й вона пропонує мамі теплий край — Флориду, а Іван:

— „Мамо, в мене діти. Марійці пішов шостий рочок, Василькові четвертий, а Оля й ім'я ваше носить, і дивиться вашими очима. Тільки бідні вони, немає в них мови небожат. Аж гріх, як калічать. Дружина моя сиротою виростала між чужими, а я на роботі, прийду ввечорі й не пізнаю дітей своїх!”

Він метнувся до валізки, добув платівку й залебеділи в хаті дитячі голоси. Коляда бабі. Немов з-за стіни несуться дитячі голоси, невинні і щирі.

Сидить баба заслухана в дитячу коляду, щось підшпітує, втирає очі, й бачить їх живих перед собою.

Зорі гаснуть — вона збирається. Вдягас плащ, закутується у вовняну хустку.

— „Піду, піду до вас, мої найдальши й найменші. Далеко ви відбились від мене, та душа меж просторам не знає. Піду, щоб пам'ятали ви, що мали бабу”.

Баба вас, дітки, приголубить, рідним слівцем зогріє.

Вона бере в торбу проскурку, виходить із хати в морозну ніч. Замикає хату на ключ, ховає його під стріху.

Ніч не вступається. Десь із засвіту йде на неї грізний буревій, щоб пірвати на ній одіж, заморозити душу, осліпити її: вирвати з-під ніг стежку до внуків, — відібрati в неї потомків. Стежку цю вона сама тут протоптувала й тепер вона йде наосліп; твердо ступає, пробивається крізь сніговії, туди до своїх внуків.

„Вселити в їхні уста рідне слівце, пристебнути ним їх до свого роду, щоб не скиталися по світу безбатченками” — горить десь глибоко в серці мрія.

А перед спалахами її душі тане сніг, крізь хурделицю прозирає небо на обрії.

ДРУКОВАНІ ТВОРИ ЦЬОГО Ж АВТОРА:

- „НА ПЕРЕХРЕСНИХ ШЛЯХАХ” (збірка оповідань), 1954 рік.
„КЛАДКА” (дитячі новелі), 1957 рік.
„ЗНАЙОМІ ОБЛИЧЧЯ” (збірка оповідань),
1961 рік.
„ДРУЗІ МОІХ ДНІВ” (збірка оповідань), 1967 рік.

ПРИГОТОВЛЯЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

- „ПОКОЛІННЯ ЗІЙДУТЬСЯ” (повість з життя молоді в Канаді).
„НАД ПРУТОМ” (п'еса з життя УПА).
ЗБІРКА ОПОВІДАНЬ І ІНСЦЕНІВОК ДЛЯ ДІТЕЙ
І МОЛОДІ.
-

